

İSLAM'IN KLASİK ÇAĞINDA OKU EMRİNİN EĞİTİMSEL YORUMLARI

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 3 Mayıs 2023, **Kabul Tarihi:** 13 Eylül 2023, **Yayın Tarihi:** 30 Eylül 2023, **Atf:** Gündoğdu, Yusuf Bahri. "İslam'ın Klasik Çağında Oku Emrinin Eğitimsel Yorumları". Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi 23/2 (Eylül 2023): 481-498.

DOI: 10.33415/Daad.1291658

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 3 May 2023, **Accepted:** 13 September 2023, **Published:** 30 September 2023, **Cite as:** Gündoğdu, Yusuf Bahri. "Educational Interpretations Of The Command To Read In The Classical Age Of Islam". Journal of Academic Research in Religious Sciences 23/2 (September 2023): 481-498.

DOI: 10.33415/Daad.1291658

Öz

Bu çalışmanın amacı, Alak suresinin bir ve üçüncü ayetlerinde tekrar eden "oku" emrinin İslâm'ın klasik çağında İslâm eğitim düşüncesi açısından nasıl yorumlandığını ortaya koymaktır. Doküman analizine dayalı nitel bir araştırma olarak yürütülen bu çalışmada, 8./14. asrın sonuna kadar tür ya da ekol ayırt edilmeksizin ulaşılabilen tüm tefsir eserleri örnekleme dâhil edilmiştir. Bu ayetlerde oku emrinin herhangi bir nesne almaması; kimin, neyi okuması gerektiği hususunda bağlayıcı bir hüküm koymaması dikkat çekicidir. Bu durum müfessirlere "Oku emrinin muhatabı kimdir, konusunu ne teşkil eder?" sorularını sormalarına kapı aralamıştır. Mâtürîdî ve İbn Teymiyye mutlak bırakılan oku emrinden hareketle bu hitabın "herkes"i, Kirmânî ve Beyzâvî ise "her şey"i kapsadığını belirtir. "İlim kim içindir?" ve "Konusu nedir?" sorularına kayıt getirmeyen ilk emir, "İlim nasıl ve niçin yapılır?" sorusuna "bismi rabbik" kaydını getirmiştir. Bu ifadeden hareketle yaptıkları yorumlarda müfessirler, okumaya Allah'ın adını anarak başlama, ondan yardım isteyerek okuma ve okumayı Allah için yapma sonuçlarını elde etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, İslam, İslam Eğitim Felsefesi, İslam Eğitim Tarihi

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8305-8993.

Educational Interpretations of The Command to Read in The Classical Age of Islam

Yusuf Bahri GÜNDOĞDU*

Extended Abstract

The command to “read” in the first and third verses of the first five verses of Surah Alaq has always been considered important in education. Based on this statement, commentators are almost united in the conclusion that Islam attaches great importance to reading and learning. However, the specialty of the first commandment is not only in its message but also in the fact that it allows for a wide range of interpretations as an absolute expression. The command to read did not take any object and thus did not make a binding judgment on who should read and what they should read. This has opened the door for the commentators to ask the questions, “Who is the addressee of the command to read, and what constitutes its subject matter?” thus opening the door to the formation of different answers. This study, conducted as qualitative research based on document analysis, reveals how the commentators interpreted the read expressions in the first five verses of Surah Alak in the classical period tafsirs of the 14th century. “What is the addressee of the command to read?”, “What is the object of the command to read?” and “What is the purpose of the command to read?” are the questions this study seeks to answer. The commentators of the classical period generally thought that this address was made to the Prophet Muhammad as the first addressee of the revelation. However, from a relatively early period, al-Māturīdī [d. 333/944] states that the fact that the first address was made to the Prophet Muhammad does not change anything and that this address covers everyone. Ibn Taymiyya [d. 728/1328] was Māturīdī’s greatest supporter on this issue. He, too, accepts the first commandment as an address to all human beings in an absolute sense. These interpretations lead us to the conclusion that the addressee of the command to read is all human beings. Naturally, this understanding means giving equal opportunity to the education of all people regardless of gender, class, etc. Considering that education was presented as a privilege of certain groups of people from the earliest known examples until the end of the pre-modern period, the style of the first verse, which includes everyone in the education process without discrimination, seems remarkable. The command to read, which is left absolute, does not impose any restrictions on the recipients of this command, nor does it limit what should be read. Just as the object of creation was not mentioned in the first verse and the commentators concluded an unlimited object of creation from this, the same is true for the subject of the command to recite. In the words of al-Kirmānī [d. 500/1106] and al-Bayḍāwī [d. 685/1286], the command to read, which is left “ta’ mīm/mutlaq,” opens a wide field of reading and learning for Muslims. In addition to the Holy Qur’an, the most important content of Islamic educational programs, all useful knowledge (wisdom), regardless of religious/non-religious distinction, falls within the scope of Islam’s command to read.

* Associate Professor, Ondokuz Mayıs University, yusufbahri.gundogdu@omu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8305-8993

The shelving of 400 thousand artifacts, considered world heritage, in Bayt al-Hikmah is a concrete and very early example of this understanding. It is meaningful that the first verse, which does not bring a record to the questions “Who is knowledge for?” and “What is its subject?” gives a clear answer to the question “How and why is knowledge done?” and brings a clear record. The fact that the command to read does not mention a specific object of reading or an addressee regarding who and what to read, while it introduces the record “bismi rabbik” regarding how and why it should be read, has been a subject much emphasized by the commentators. In their interpretations based on this expression, the commentators have concluded by starting reading by mentioning Allah’s name, reading by asking for His help, and reading for Allah. Accordingly, the first verse emphasizes, “Whoever wants to learn whatever he wants to learn, let him do it in the name of Allah, asking for Allah’s help, and the sake of Allah.” Islam, which has the understanding that “the addressee of learning is everyone and the subject of learning is everything (that is useful),” has the sole record of knowledge and education as “the pleasure of Allah.” According to the Islamic understanding, knowledge and education are done “in the name of Allah,” “by asking for Allah’s help,” and “for Allah”. When the literature of the classical period is examined, it will be seen that almost all authors, regardless of the field of science, first express the importance of knowledge in Islam and then emphasize that it should be done for the sake of Allah. “Why is education done?” is undoubtedly one of the most important questions of those engaged in education. Islam’s answer to this question is “for the sake of Allah.” From the Islamic point of view, it can be assumed that knowledge and education done for the sake of Allah will have positive results reflected worldwide. As a religion with a claim to universality, Islam invites “everyone” to learn “everything” useful without any limit by this claim, on the other hand, it has been stated since the first revelation that education, which today increasingly serves pragmatic purposes, should be done for lofty purposes.

Keywords: Education, Islam, Islamic Philosophy of Education, History of Islamic Education

Giriş

Alak suresi Mekke’de nâzil olan ve on dokuz ayetten oluşan bir suredir. Mushaf tertibine göre, 114 sure içinde 96. sırada yer alan surenin ilk beş ayeti eğitim açısından büyük önem taşımaktadır. Esasen iki satıra sığan “çok kısa beş ayet”in¹ içerisinde eğitim-yoğun unsurların varlığı dikkat çekmektedir. İlk bakışta “oku” emri ve kaleme işaret edilmesi, bu suredeki eğitim unsurları olarak dikkat çekse de dikkatle incelendiğinde surenin eğitim açısından bunun ötesinde manalar taşıdığı görülecektir.²

İlk vahyin ilk ifadesi olarak “oku” eğitim açısından hep önemli görülmüştür. Bu ifadeden hareketle yorumcular İslam’ın okumaya ve öğrenmeye büyük bir önem verdiği sonucunda birleşmişlerdir. Dağ ve Öymen’in “*Oku Kur’an’da ilk ilahi emirdir.*”³ ve Baltacı’nın “*Bilindiği gibi İslam’ın ilk emri “oku”dur.*”⁴ ifadeleriyle esasen bu öneme işaret edilmektedir. Çağdaş İslam eğitim literatürü incelendiğinde, bu türden söylem ve ifadelerin alışıldık bir durum olduğu söylenebilir. “*İslam’da eğitim meselesine “oku” ile başlamak günümüzde âdet oldu.*”⁵ sözüyle Atay da esasen bu olguyu gözler önüne sermektedir.

Dağ ve Öymen, İslam’ın ilk dönemlerindeki hızlı gelişmenin temel sebebi olarak eğitime ve öğretime büyük önem verilmesini gösterirler. Onlara göre bunun açık ve kesin delili, “*Kur’an’ın ilk vahiy cümlesinin “oku” emriyle başlamasıdır.*”⁶ Bayrakdar, *İslam’da Bilim ve Teknoloji Tarihi* isimli eserinin açılışını ilk ayetlere atıf yaparak başlatır: “*...Peygamberimize inen ilk ayet, okumayı, dolayısıyla öğrenmeyi emretmektedir.*”⁷ Abuarqub, İslam’da eğitimin sıklıkla vurgulanan bir konu olduğunu belirtmiş ve o da Hz. Muhammed’e nâzil olan ilk ayeti, İslam’da eğitimin önemine işaret olarak kabul etmiştir.⁸ al-Khalediy, Zernûcî üzerine yaptığı çalışmasında İslam’ın her zaman eğitimin yüksek değerini fark ettiğini belirtmiş, buna delil olarak “oku” hitabını göstermiştir.⁹ Sultana “*Eğitim Felsefesi: İslamî Perspektif*” isimli makalesine doğrudan “*Yaratan rabbinin adıyla oku.*”

¹ Muhammed Hamidullah, *Kur’an-ı Kerim Tarihi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 48.

² Geniş bilgi için bkz. Yusuf Bahri Gündoğdu, *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri*, 3. bs (Ankara: Nobel Yayınları, 2021).

³ Mehmet Dağ ve Hıfzırrahman Raşit Öymen, *İslam Eğitim Tarihi* (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974), 2; Cavit Binbaşoğlu, *Eğitim Düşüncesi Tarihi* (Ankara: Binbaşoğlu Yayınevi, 1982), 43.

⁴ Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 2. bs (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005), 1/25.

⁵ Hüseyin Atay, “İslam’da Öğretim”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, sy 1 (1979): 7.

⁶ Dağ ve Öymen, *İslam Eğitim Tarihi*, XIII.

⁷ Mehmet Bayrakdar, *İslam’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 8. bs (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 29, 59.

⁸ Mamoun Abuarqub, “Islamic Perspectives on Education”, *Islamic Relief Worldwide*, 2009, 6.

⁹ Khaled al-Khalediy, “Education and Methods of Teaching in Islam in the Era of Az-Zarnooji”, *el-Mecma*, sy 3-4 (2011 2010): 24.

ayetiyle başlar.¹⁰ Sultana'ya göre bu ayet insanı araştırmaya, bilgi elde etmeye davet eder. Buna göre pek çok çağdaş araştırmacının, Alak suresinin ilk ifadesini İslam eğitimi tarihinde özel ve önemli bir yere konumlandıkları söylenebilir.

Ancak ilk emrin hususiyeti yalnızca verdiği mesajda değil mutlak bırakılan bir ifade olarak geniş bir yorum zenginliğine de imkân vermesindedir. Zira oku emri herhangi bir nesne almamış, böylelikle kimin, neyi okuması gerektiği hususunda bağlayıcı bir hüküm koymamıştır. Başka bir ifadeyle buradaki okuma “mutlak” bırakılmıştır. Mutlak kavramı, Kur'an ve hadis metinlerinin yorumlanması hususunda fıkıh usulünde geliştirilen terminoloji içinde önemli bir yere sahiptir. Kendi terminolojisi içinde mutlak “herhangi bir sıfatla kayıtlanmış olmayan lafız”¹¹ olarak ifade edilmektedir. “Mutlak”ın zıddı olan “mukayyed” ise aksine bir kayıtlanma ve sınırlanmayı ifade eder. Buradan anlaşılacağı üzere, bir kavram herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmadığı sürece mutlak kabul edilir.

Bu durumun ilk örneğine Kur'an'ın ilk vahyi kabul edilen “oku” emrinde rastlamak mümkündür. Tahmin edileceği gibi bir nesnenin zikredilmediği mutlak bir okuma emri, müfessirlerin dikkatini çekmiş ve yaptıkları yorumlarda “kim”in “ne”yi okuması gerektiği sorularına cevap aramışlardır. Bu çalışmanın amacı da mutlak bırakılan bir ifade olarak “oku”nun klasik dönemde nasıl yorumlandığını ortaya koymaktır. Buna göre bu çalışmada, ilk tefsir ürünlerinden başlamak üzere 8./14. asrın sonuna kadar Alak suresinin birinci ve üçüncü ayetlerinde geçen “oku” ifadesinin İslam eğitimi düşüncesi açısından nasıl yorumlandığı sorusuna cevap aranacaktır. Bu ana soru/n, aşağıdaki sorular çerçevesinde incelenecektir:

- A) Oku emrinin muhatabı kimdir?
- B) Oku emrinin nesnesi nedir?
- C) Oku emrinin amacı nedir?

Oku emrinin günümüzdeki yaygın şöhreti, akademik araştırmalara konu olma hususunda aynı ilgiyle karşılaşmamıştır. Yapılan literatür taraması, Alak suresinin ilk beş ayetinin İslam ilim ve eğitim geleneği açısından klasik dönemde nasıl yorumlandığının göz ardı edilen bir konu olduğunu göstermektedir.¹² Dolayısıyla yapılan bu çalışmanın oku emrinin eğitim açısından yorumlanma biçimine dair başlangıç mesabesinde bir katkı olarak değerlendirilebilir.

¹⁰ Qazi Nusrat Sultana, “Philosophy of Education: An Islamic Perspective”, *Philosophy and Progress* 51, sy 1-2 (2014): 9.

¹¹ Ferhat Koca, “Mutlak”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutlak>.

¹² <http://ktp.isam.org.tr/> (Erişim tarihi: 8/9/2023)

İnceleme konusu Kur'an ayetleri olunca, başvurulacak kaynakların öncelikli olarak tefsirler olması kaçınılmaz olmaktadır. Ayetlerin yorumlanma sürecini kronolojik bir şekilde takip edebilmek adına ilk tefsir eserlerinden başlamak üzere 8/14. asrın sonuna kadar ulaşılabilen tüm tefsirler çalışmaya dâhil edilmiştir. Günümüze kadar ortaya konulmuş tüm tefsirlerin tek bir çalışmada incelenemesinin zorluğu dikkate alınarak, çalışma yukarıda belirtilen dönemle sınırlandırılmıştır. Ancak belirtilen döneme kadar ortaya konulmuş tefsirler arasında herhangi bir tercih ya da eleme söz konusu olmamıştır. Tür ya da ekol sınırlandırılması olmaksızın ulaşılabilen tüm tefsirler araştırmaya dâhil edilmiştir.

Bu çalışma nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Zira çalışmaya esas olacak veri kaynaklarının yapısı, nitel bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Nitel araştırma desenlerinden durum incelemesi bu çalışmanın desendir. Durum incelemeleri süreçlerin, etkinliklerin ve olayların sistematik ve derinlemesine incelenmesine imkân veren bir desendir.¹³ Nitel araştırmalarda gözlem, görüşme ve dokümanlar temel veri toplama kaynakları olarak kabul edilir.¹⁴ Dokümanlar nitel araştırmaların en değerli kaynakları arasında yer alır.¹⁵ Esasen dokümanların veri olarak kullanılması gözlem ya da görüşme yapmaktan farklı değildir.¹⁶ Glasser ve Straus'a göre "Bir kişi kütüphanede kitaplar arasında bulunduğu zaman metaforik olarak kitaplardan gelen beni duyun seslerine maruz kalır."¹⁷ Tabi bu sesi duymak araştırmacının bizzat kendisine kalmaktadır. Doküman analizi, araştırılması istenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren materyallerin analizini kapsar.¹⁸ Doküman analizi şeklinde yürütülen bu çalışmada da müfessirlerin "oku" emrinin muhatabı, nesnesi ve amacına dair dile getirdikleri görüşler ayrı temalar halinde incelenmiştir.

1. Bulgular ve Değerlendirme

1.1. "Oku" Emrinin Muhatabı: Kim Okumalı?

Bir nesne almadan mutlak bırakılan oku emrine muhatap bulmaya çalışan ilk müfessir Mukâtil [ö. 150/767] olmuştur. Üçüncü ayette geçen ikinci oku emri için Mukâtil "*Oku ey Muhammed.*" açıklamasını yapar.¹⁹ Taberî [ö. 310/923] ise her iki oku emrinin muhatabı olarak Hz. Muhammed'i

¹³ John W. Creswell, *Araştırma Deseni (Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları)* (Ankara: Eğitici Kitap, 2014), 187; Bruce L. Berg ve Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Asım Arı (Konya: Eğitim Kitabevi, 2019), 323; Hasan Şimşek ve Ali Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 12. bs (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021), 70.

¹⁴ Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, çev. Kolektif (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 37, 50.

¹⁵ John W. Creswell, *Eğitim Araştırmaları (Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi)*, çev. Kolektif, 2. bs (İstanbul: EDAM Yayınları, 2019), 288.

¹⁶ Merriam, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 142.

¹⁷ Akt. Merriam, 142.

¹⁸ Şimşek ve Yıldırım, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 189.

¹⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2002. bs (Beyrut: Müessesetu't-târihi'l-arabiyyi, t.y.), IV/762.

görür.²⁰ Bu iki görüşe göre oku emrinin tefsirlerde yer bulan ilk muhatabı Hz. Muhammed'dir.

Mâtürîdî'nin [ö. 333/944] oku emrine bakışı, ilk iki yorumdan oldukça farklıdır. Ona göre Allah'ın hitabı herkesedir, herkesten de bir başkasına... Örneğin Cibrîl'in hitabı Hz. Muhammed'dir. Cibrîl ondan okumasını istemiştir. Sonra Hz. Muhammed bunu başkasından ister. Başkası da bu şekilde bir başkasına söyler. Böylelikle hitap, birinden diğerine geçmiş olur.²¹ Mâtürîdî'nin yaptığı bu değerlendirmeye göre oku emrinin muhatabı "herkes" olmaktadır.

Tûsî [ö. 460/1067] ilk vahyi "Bu Allah'tan nebisine okuması için bir emirdir."²² şeklinde ifade eder. Onun en önemli takipçilerinden Tabersî de [ö. 548/1154] aynı ifadeyi kullanır.²³

İbn Teymiyye [ö. 728/1328] "Oku emrine muhatap kim?" sorusuna verdiği cevapta Mâtürîdî'ye [ö. 333/944] yaklaşmış görünmektedir. Ona göre Allah'ın oku emri, ilk olarak Hz. Muhammed'e yönelik bir hitap olsa da bu herkese yapılmış bir hitaptır.²⁴ Zira oku emri mutlak olarak insana yapılmış bir hitaptır. Bu hitabı ilk kez işitenin Hz. Muhammed olması durumu değiştirmez. Bir hitabın özel olarak Hz. Muhammed'e yapıldığına dair yeterli bir delil yoksa İbn Teymiyye bunu ümmete yapılmış bir hitap olarak kabul eder.

Gerek Mâtürîdî gerekse İbn Teymiyye'nin açıklamaları doğrultusunda ilk vahyin muhatabının bütün insanlık olduğu sonucu çıkartılabilir. Her ne kadar Allah'ın elçisi vahye ilk kez bizzat kendisi muhatap olsa da ilk emrin muhatabı bütün insanlardır. Eğitim penceresinden bakarak Yavuz bu durumu şöyle ifade eder: "İslam'da eğitim ve öğretim öğrenmeye dayalı bir süreçtir. Hz. Muhammed de vahiy ile öğrendiklerini bekletmeden öğretmiştir. Öğrenenlerden ise bildiklerini başkalarına öğretmeleri istenmiştir. Böylece insanlardan insanlara doğru akıp giden öğrenme ve öğretme sürecinin süreklilik kazanması, aynı zamanda İslamî anlamda var oluşun eğitim ve öğretimdeki dinamizmin ilk çekirdeğini oluşturur."²⁵ Buna göre İslam'ın ilk emri bütün insanları kuşatır.

İslam inancına göre Kur'an-ı Kerim, insanlığın hidâyet ve saâdeti için Allah Teâlâ tarafından gönderilen son ilahî kitaptır. Allah'ın elçisi olması

²⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* (Hicr, 2001), XXIV/527.

²¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004), V/489.

²² Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-arabî, t.y.), X/378.

²³ Eminü'd-dîn Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen et-Tabersî, *Mecmeu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Mürteza, 2006), X/306.

²⁴ İbn Teymiyye, *Tefsîru İbn Teymiyye* (Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2011), VII/110.

²⁵ Kerim Yavuz, *Günümüzde Din Eğitimi* (Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998), 24.

münasebetiyle vahye muhatap olan kişinin Hz. Muhammed olması tabiidir. Ancak vahye muhatap olmak ile emre muhatap olmak arasında fark vardır. Hüvvârî'nin de dediği gibi "Hz. Muhammed Cebrail'in konuştuğu kişi"²⁶ olsa da Cebrail'in aracılık ettiği mesajların muhatabı Hz. Muhammed ile birlikte tüm insanlardır. Bu evrensel bir dinin sahip olması gereken bir niteliktir.

Cebrâil vasıtasıyla peyderpey Hz. Muhammed'e indirilen Kur'ân-ı Kerim, bütün insanları muhatap almaktadır. Bu muhatap alışı, Mâtürîdî ve İbn Teymiyye'nin belirttiği gibi oku emrinden başlamaktadır. Buna göre okuması ve öğrenmesi gereken Hz. Muhammed ile birlikte bütün bir ümmet ve tüm insanlıktır.

1.2. "Oku" Emrinin Konusu: Ne Okumalı?

İlk emrin muhatabı, meselenin bir boyutudur. Diğer bir boyut ise oku emrinin konusunun ne olduğudur. "Oku emrinin muhtevası nedir?", "Okunması ve öğrenilmesi istenen nedir?" soruları bu başlık altında cevabını aranan sorular olacaktır.

Örnekleme içerisinde bu soruya cevap veren ilk müfessir Ebû Ubeyde [ö. 209/824] olmuştur. Ebû Ubeyde'ye göre "bismi"deki "ba" harfi fazlalıktır. Dolayısıyla ifade aslında "ikra isme rabbik"tir.²⁷ Bu anlama şekli de bizi "Ne okumalı?" sorusuna verilen ilk cevaba götürmektedir. Ebû Ubeyde'ye göre oku emrinin konusu "rabbın ismi"dir.

Ebû Ubeyde'nin ortaya koyduğu bu görüşün birbirini yakın tarihlerle takip eden kimi müfessirler tarafından tekrar edildiği görülür. Vâhidî [ö. 468/1076],²⁸ Sem'anî [ö. 489/1096],²⁹ Kirmânî [ö. 500/1106],³⁰ Begavî [ö. 516/1122],³¹ İbn Berrecân [ö. 536/1142],³² Ebü'l-Ferec el-Cevzî [ö. 597/1201]³³ ve Kurtubî [ö. 671/1273]³⁴ gibi müfessirler eserlerinde bu görüşü tekrar etmişlerdir.

İlk defa Semerkandî [ö. 373/983] oku emrinin konusu olarak "Kur'an"ı doğrudan ve açık bir şekilde zikreder. Surenin tefsirinin hemen

²⁶ Hüd b. Muhakkem el-Hüvvârî, *Tefsîru kitâbillahi'l-azîz*, 1. bs (Beirut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1990), 4/519.

²⁷ Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzu'l-Kur'ân* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), II/304.

²⁸ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît* (Riyad: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Süüd, 1430), 25/167.

²⁹ Ebü'l-Muzaffer es-Sem'anî, *Tefsîru'l-Kur'ân* (Riyad: Dâru'l-vatan, 1997), 6/256.

³⁰ Mahmûd b. Hamza el-Kirmânî, *Garâ'ibü'l-tefsîr ve 'acâ'ibü'l-te'vîl* (Cidde-Beyrut: Dâru'l-kıble lis'sekâfeti'l-İslâmiyye-Müessesetü ulumu'l-Kur'an, 1983), 2/1361.

³¹ Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, *Meâlimü'l-tenzîl* (Riyad: Dâru't-tayba, 1989), 8/478.

³² Ebü'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân* (Beirut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013), 5/520.

³³ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi'l-tefsîr* (Beirut: Dâru İbni Hazm, 2002), 1568.

³⁴ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Dimeşk: Dâru'l-risâleti'l-âlemiyye, 2012), 22/376.

başında Semerkandî “*Allah’ın emriyle Kur’an’ı oku.*”³⁵ ifadesine yer verir. Böylelikle okuma konusu olarak Kur’an ilk defa zikredilmiş olmaktadır. Daha sonra Tûsî [ö. 460/1067],³⁶ Gaznevî [ö. 500/1107],³⁷ İbn Atıyye [ö. 541/1147],³⁸ Râzî [ö. 606/1210],³⁹ Beyzâvî [ö. 685/1286],⁴⁰ İbn Cüzey [ö. 741/1340]⁴¹ ve Hâzin [ö. 741/1341]⁴² de bu görüşü tekrar eder. Biraz farklı olarak Kurtubî “*Kur’an’dan sana indirileni*”,⁴³ Ebû Hayyân ise “*Sana vahyedileni*”⁴⁴ oku ifadelerini kullanır. Fahreddin Râzî de oku emrinden maksadın “*Kur’ân oku*”⁴⁵ olduğunu belirtir. Ona göre kıraat ifadesi ancak Kur’ân hakkında kullanılır.

Oku emrinin konusu yani makrû’ meselesinde en farklı görüşler Maverdî [ö.450/1058], Kirmânî [ö. 500/1106] ve İbn Cüzey’den [ö. 741/1340] gelmiştir. Mâverdî üçüncü ayette geçen oku emrinden sonra gelen kısmın (ve rabbuke’l-ekrem) okunması gereken yani makrû’ olabileceğini belirtir. Zira ona göre öncesinde Allah’ın nimetlerine işaret vardır. Dolayısıyla Mâverdî burada okunması gerekenin “*Rabbın en büyük kerem sahibidir.*” ifadesinin olabileceğini belirtir.⁴⁶ Mâverdî’nin bu görüşünü Kirmânî’nin de imkân dâhilinde gördüğü anlaşılmaktadır.⁴⁷

Mâverdî ve Kirmânî’nin ikinci oku emri için söz konusu ettiği durumu, İbn Cüzey ilk oku emri için de mümkün görür. Ona göre “*bismi rabbik*” ifadesinin bizzat kendisi oku emrinin mef’ûlü olabilir.⁴⁸ Bu yorum doğru kabul edildiğinde okunması gereken “*rabbinin ismi*” ifadesinin bizzat kendisi olacaktır.

³⁵ Ebû’l-leys es-Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî* (Beyrut: Darü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1993), III/493.

³⁶ et-Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, 10/379.

³⁷ Abdüssamed b. Mahmûd el-Gaznevî, “Tefsîru’l-fukahâ ve tekzîbü’s-süfehâ” (Mekke, Câmîatü Ümmü’l-Kurâ, 2012), 678.

³⁸ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, 2. bs (Beyrut: Dâru’l-hayr, 2007), 8/652.

³⁹ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr* (Dâru’l-hadis, 2012), 32/13.

⁴⁰ Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl* (Dimeşk-Beyrut: Dâru’r-reşîd, 2000), 5/325.

⁴¹ Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî İbn Cüzey, *et-Teshîl li-‘ulûmi’l-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1995), 2/590.

⁴² Alaüddin Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’l-te’vîl fî me’âni’l-tenzîl* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2004), 4/447.

⁴³ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-aḥkâmi’l-Kur’ân*, 22/374.

⁴⁴ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥru’l-muḥîṭ*, 3. bs (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2010), c. 8, s. 488.

⁴⁵ er-Râzî, *et-Tefsîru’l-kebîr*, 32/13.

⁴⁶ Ebû’l-Hasen el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn* (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, Müessesetü’l-kütübî’s-sekâfiyye, t.y.), 6/305.

⁴⁷ el-Kirmânî, *Garâ’ibü’l-tenzîr ve ‘acâ’ibü’l-te’vîl*, 2/1361.

⁴⁸ İbn Cüzey, *et-Teshîl li-‘ulûmi’l-tenzîl*, 2/589.

Yukarıda oku emrinin muhtevasını neyin oluşturduğu, yani okunması gerekenin ne olduğuna dair müfessirlerin görüşleri sıralanmıştır. Aslında müfessirleri “*Oku emrinin konusu nedir?*” tartışmasına götüren Allah’ın burada okuma nesnesini zikretmemiş olmasıdır. Önce Kirmânî sonra da Kurtubî işte bu hususa dikkat çekmektedir.

Aslında bu durum sadece oku emrinin konusuyla sınırlı değildir. Hatırlanacağı üzere ilk ayette zikredilen yaratma fiili için de bu durum söz konusu edilmişti. Res’anî’nin [ö. 661/1263], ilk ayetteki yaratma fiili için “*Allah neden burada bir mef’ûl zikretmedi?*” sorusunu sorması bu açıdan önemliydi. Mutlak bırakılan yaratma nesnesi müfessirlerin farklı görüşler ortaya koymasına neden olmuştu. Buna karşılık müfessirler “Yaratmanın Allah’a has olduğu”, “Allah’ın yarattığı mahlûkâtın sınırsız olduğu”, “bütün mahlûkâtı saymanın imkânsızlığı” gibi nedenler sıralamıştı. Aynı soru aslında oku emri için de geçerlidir: “*Allah neden burada bir mef’ûl zikretmedi?*”, “*Oku emri için neden bir okuma nesnesi belirtilmedi.*”

İlk ayette oku emrinin konusunun açıkça belirtilmemesi bir yerde okuma ve öğrenme yelpazesinin sınırlandırılmaması, okumaya ve öğrenmeye değer her bilginin ilmin ve okumanın kapsamına alınabileceği gibi yorumlara imkân tanımaktadır. Nitekim Kirmânî ve Beyzâvî de buna dikkat çekerler.

490 | db

Kirmânî’ye [ö. 500/1106] göre ilk oku emrinde bir mef’ûl (nesne) zikredilmemiştir. Ancak ona göre ikinci oku emrinden sonra gelen kısım (ve rabbuke’l-ekrem) ikinci emrin mef’ûlüdür. Bu durum yani birinci oku emrinde mef’ûlün hafzedilip ikincisinde açıkça zikredilmesi “ta’ mîm”den sonra “tahsîs” ifade eder. Zira birinci oku emri ne okunacağı konusunda bir sınır getirmezken ikincisinde “ve rabbuke’l-ekrem” şeklinde açık bir mef’ûl/kayıt getirilmiştir. Diğer bir deyişle ikinci emir sınırlandırılmış bir okuma emriyken (tahsîs), ilk okuma emri sınır ve kayıt getirmeyen (ta’ mîm) bir okumayı ifade eder.

Benzer bir durum Beyzâvî [ö. 685/1286] için de geçerlidir. Ona göre ilk ayetteki okuma “mutlak” bir okumadır.⁴⁹ Dolayısıyla her türlü okumayı ve öğrenmeyi kapsamaktadır. İkinci okuma emri ise “namazda okumak” ya da “tebliğ” içindir.

Görüldüğü üzere nesne almayan ilk emir Kirmânî ve Beyzâvî tarafından okumaya ve öğrenmeye bir sınır çizilmemesi olarak anlaşılmıştır. Umûm kastıyla mutlak bırakılan oku, Müslümanların önünde okuma ve öğrenme yolunda çok geniş bir ufuk olmuştur. Genel ve geniş bir okuma anlayışıyla mü’minler başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere ilmî değer taşıyan her türlü bilgiyi almaya ve öğrenmeye büyük bir iştiağ duymuşlardır. İnsanları iyiye

⁴⁹ el-Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’l-te’vîl*, 5/325.

ve güzele sevk eden her okuma nesnesi, Müslümanlar tarafından mutlak bir okumanın ve öğrenmenin kapsamı içerisinde değerlendirilmiştir.

1.3. “Oku” Emrinin Amacı: Nasıl ve Niçin Eğitim?

Eğitimle ilgili önemli tartışma konularından birisi, eğitimin ne amaçla yapılması gerektiğidir. Ancak hemen söylemek gerekir ki eğitimin amaçları hususunda bir uzlaşmadan söz edilemez. Zira her inanç, ideoloji ve felsefe kendi bakış açısı doğrultusunda amaç belirleme yoluna gitmektedir. Herkes kendi beklentilerine uygun “*Makbul Vatandaşın Peşinde*”⁵⁰ koştugu için de bütün görüşleri tek bir amaç etrafında toplamak mümkün olmamaktadır.

Her inanç ve düşüncenin eğitime yüklediği farklı misyon ve amaçlar vardır. Diğer inanç ve düşünce sistemlerinde olduğu gibi İslam’ın da kendine has eğitim yaklaşımlarının olması doğaldır.⁵¹ İslam eğitimi diğer eğitim sistemlerinden ayıran en önemli ayırım noktalarından birinin, eğitime yüklediği misyon ve amaçlarda gizli olduğu söylenebilir. Bunun izi de yukarıda yapıldığı gibi ilk vahyin yorumları arasında aranacaktır.

Müfessirlerin görüşlerinden hareketle İslam’da eğitimin “konusu nedir?”, “muhatabı kimdir?” sorularına cevap bulunduğu bir yerde, “*İslam’da eğitimin amacı nedir?*” sorusunu sorup cevabını yine bu yorumlar arasından arayıp bulmak mümkündür. Bu sorunun cevabı ilk ayetteki “*Bismi rabbik*” ifadesi üzerinden aranacaktır.

Alak suresinin ilk beş ayetinde en çok ihtilafın yaşandığı ifadelerden birisi “*bismi rabbik*”tir. Gerek ifadede geçen “ba” harfi gerekse “rabbinin ismi” lafzı, müfessirlerin çokça görüş ayrılığı yaşadığı konular arasındadır.

“*Bismi rabbik*” ifadesiyle ilgili ilk tefsir çabasını Taberî’de [ö. 310/923] görmekteyiz. Taberî’nin bu ifadeye yorumu “*bizikri rabbik*”⁵² şeklinde olmuştur. Bu anlama şekline göre Hz. Muhammed’den “*rabbini anarak*” okuması istenmektedir. Bu da “Nasıl okumalı?” sorusunun tüm tefsirler içindeki ilk cevabı olmaktadır.

Mâtürîdî [ö. 333/944] “*bismi rabbik*” ifadesi için “*Allah kırâate kendi ismiyle başlanmasını istemiş olabilir.*”⁵³ yorumunu yapar. Onu bu düşünceye sevk eden ise “bereket” elde etmek maksadıyla her işin başında Allah’ın isminin anılmasıdır.

⁵⁰ Füsün Üstel, *Makbul Vatandaşın Peşinde (II. Meşrutiyet’ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi)*, 3. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

⁵¹ Mustafa Köylü, “İslam Eğitimi’nin Temel Özellikleri”, içinde *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, ed. Mustafa Köylü ve Şakir Gözütok (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017); Şakir Gözütok, *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019), 29-41.

⁵² et-Taberî, *Câmiü’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’ân*, 24/527.

⁵³ el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-sünne*, 5/489.

Ebü'l-Leys'in [ö. 373/983] "bismi rabbik" ifadesinden anladığı "bi emrillah" (Allah'ın emriyle) ve "Bi avnillah" (Allah'ın yardımıyla) okumadır.⁵⁴ Buna göre Hz. Muhammed, Allah'ın emriyle ve ondan yardım isteyerek okumalıdır.

Ebü Tâlib el-Mekkî [ö. 437/1045] "bismi rabbik" ifadesini Taberî gibi yorumlar. Ancak el-Mekkî'nin buradaki anlama katkısı "ba" harfine yüklediği manadadır. Ona göre "ba" harfi burada "lüzûm" (devamlılık) ifade eder.⁵⁵ Bu durumda ibareye "Rabbinin ismini anarak, ona sınıksız sarılarak okumaya devam et." anlamı verilebilir.

"Bismi rabbik" ifadesine "Okumaya rabbinin ismiyle başla (istefih kıraatek)"⁵⁶ anlamını veren Mâverdî [ö.450/1058], Mâtürîdî'nin yorumuna yaklaşmış görünmektedir. Sem'ânî [ö. 489/1096] de ifadeye benzer bir anlam yükler. Onun "İkra bismi rabbik" yorumu "İkra müftetihan bismi rabbik" şeklindedir. Yani "Rabbinin ismiyle başlayarak oku."⁵⁷

Sem'ânî'nin eserinde yer verdiği tek görüş bu değildir. İkinci görüşe göre "bismi" ifadesindeki "ba" harfi, "ala" anlamında olabilir. Buna delil olarak Sem'ânî "sir bismillah" ifadesini gösterir. Bu ifadenin aslında "ala ismillah" olduğunu, buna göre de anlamın "Allah'ın ismi üzerine git." olduğunu belirtir. Bu görüş doğru kabul edildiğinde ilk ayetteki anlam "Allah'ın ismi üzerine oku." olacaktır.

492 | db

Buraya kadar ortaya konan veriler konunun ne kadar ihtilafli olduğunu göstermek için yeterlidir. Gaznevî [ö. 500/1107] de "Bu surenin başlangıcının manası konusunda ihtilaf ettiler." sözüyle işte bu ihtilafa dikkat çeker. Türk müfessir, kendisi görüş belirtmeden konu hakkındaki mevcut görüşleri maddeler hâlinde şöyle sıralar:

1. "Ba" harfi zâiddir. Buna göre anlam "Rabbinin ismini oku." olur.
2. İlk ayetin anlamı "Kur'an'a Allah'ın ismi ile başla." demektir. Bu da birinin başkasına "Bu işi bismillah ile yap." demesi gibidir.
3. İlk ayetin anlamı "Kur'an'ı Allah'ın yardım ve tevfiğiyle oku." demektir.⁵⁸

İbn Berrecân'ın [ö. 536/1142] "ikra bismi rabbik" ifadesini ele alış biçimi diğerlerinden farklı olmuştur. O, bu ayeti her işin başında besmele çekmeye bir delil kabul eder. Ona göre "Bismillah" demek aslında "Allah'ın ismiyle başlıyorum ya da okuyorum." demektir.⁵⁹ Alak

⁵⁴ es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/493.

⁵⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye* (Şârîka, 2008), 12/8349.

⁵⁶ {Citation}

⁵⁷ es-Sem'ânî, *Tefsîru'l-Kur'an*, 6/256.

⁵⁸ el-Gaznevî, "Tefsîru'l-fukahâ ve tezkîbü's-süfehâ", 676-77.

⁵⁹ İbn Berrecân, *Tefsîru İbn Berrecân*, 5/520.

suresinin ilk ayetindeki “*Rabbinin ismiyle oku*” ifadesinde de Allah, Hz. Muhammed’den kendi ismiyle okumasını emretmektedir.

Zemahşerî [ö. 538/1144] bir dil âlimi oluşunu bu ifadeyi açıklama şekline de yansıtmiş görünmektedir. Zemahşerî ilk ayette geçen “*bismi rabbik*” ifadesinin hâl olması nedeniyle nasb mahallinde olduğunu belirtir. Buna göre anlam “*Rabbinin adıyla başlayarak oku.*” olur. Zemahşerî anlamı daha belirgin hâle getirmek için şu ilaveyi yapar: “*Önce bismillah de, sonra oku.*”⁶⁰

“*Bismi rabbik*” ifadesi hakkında en kapsamlı görüşün Râzî’den [ö. 606/1210] geldiğini söylememiz gerekir. Fahreddin Râzî konu hakkında dile getirilen görüşlerin hem genel bir değerlendirmesini yapmış hem de yeni yorumlarla anlama büyük genişlik kazandırmıştır. Râzî değerlendirmesine bu konuda ilk defa görüş beyan eden Ebû Ubeyde’nin görüşüyle başlar. Bilindiği üzere Ebû Ubeyde “*ba*” harfini zâid kabul etmiş ve okunması gerekenin “*rabbinin ismi*” olduğunu belirtmişti. Râzî bu görüşü çeşitli yönlerden zayıf bulduğunu belirtir. Ona göre şayet Ebû Ubeyde’nin bu görüşü doğru kabul edilecek olursa “*Rabbinin ismini oku*” demek, “*Rabbinin ismini an*” anlamına gelecektir. Buna cevap olarak Hz. Muhammed’in “*Ben okuma bilmem.*” demesi, “*Ben rabbimin ismini anmam.*” anlamına gelecektir ki bu asla yerinde bir cevap olmayacaktır.

“*Rabbinin ismini an*” emri de Hz. Muhammed için uygun bir emir değildir. Zira onun yegâne işi Allah’ı anmaktır. Bu durumda Allah’ın ona zaten yapageldiği ve yapmaya devam edeceği bir işi emretmesi uygun değildir. Son olarak ilk ayette geçen “*ba*” harfini fazlalık görmek Râzî’ye göre bu harfi zâyi etmek anlamına gelir.

Fahreddin Râzî, Ebû Ubeyde’nin görüşüne eleştirilerini dile getirdikten sonra, “*bismi rabbik*” ifadesine hangi anlamlar yüklenebileceğine dair görüşleri sıralar:

Bunlardan birincisi, son şeklini Zemahşerî’nin verdiği görüştür. Buna göre “*bismi rabbik*” ifadesi hâl olarak mahallen mansubdur. Takdiri de “*Rabbinin adıyla başlayarak Kur’ân oku*”dur. Yani “*Önce besmele çek, sonra oku*”. Râzî’ye göre bu da her surenin başında besmele çekileceğine ve bunun bir emir olduğuna delâlet eder. Bu ifade besmele çekmenin vacip olduğunu kabul etmeyen ve bunu yapmayanlara bir reddiye niteliği taşır.

Râzî’nin yer verdiği ikinci görüş ise “*Rabbinin adıyla medet (yardım) umarak Kur’ân oku*”dur. Ona göre burada Allah, sanki ismini kişinin dine ve dünyaya dair yapmak istediği şeyler hususunda bir alet kılmış gibidir. Sonuç olarak oku emrine karşılık Hz. Muhammed “*Ben okuma bilmem.*”

⁶⁰ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi 't-tenzil ve 'uyûni 'l-eķâvil fî vücûhi 't-te'vil* (Riyad: Mektebetü'l-obeykân, 1998), 6/403.

deyince adeta Allah elçisine “*Rabbinin isminden yardım iste ve o ismi sana zor gelen bu işi başarmak için bir araç kıl.*” demiştir.⁶¹

Yukarıdaki iki görüş çeşitli müfessirler tarafından dile getirilmiş, bilinen ve tekrar edilen görüşlerdendir. Ancak Râzî daha önce hiç kimse tarafından dile getirilmeyen yeni bir görüş ortaya koyar. Râzî “bismi rabbik” ifadesinden “*Bu fiili sırf Allah için, Allah rızası için yap.*” anlamına ulaşmaktadır. Böylelikle Râzî İslam’ın temel şîârı olarak bir işi Allah için yapma düsturunu henüz ilk vahyin ilk ayetinde tespit etmiş olmaktadır. Râzî’nin “bismi rabbik” ifadesinden elde ettiği bu sonuç, yine onun “ekrem” ismine yaptığı yorumla desteklenmektedir: “*Bir şeyler umarak okuma. Ancak benim için oku ve işini bana havale et.*”⁶²

Fahreddin Râzî’den sonra bu konuda yeni ve farklı bir görüş ortaya konulmadığından, sonraki müfessirlerin görüşlerine değinilmeyecektir. Sadece Râzî gibi İbn Teymiyye’nin de Ebû Ubeyde’nin görüşünü reddettiğini belirtmekle yetineceğiz. İbn Teymiyye’ye göre Allah ilk emrinde “rabbinin ismiyle” okumayı emretmiştir.⁶³ Yoksa burada emredilen rabbinin ismini okumak değildir.

Yukarıda gelişim süreçleri de gösterilerek kronolojik sırayla ortaya konulan görüşleri bir arada değerlendirecek olursak, Alak suresinin ilk ayetinde geçen “bismi rabbik” ifadesinden temelde önce bismillah deyip sonra işe koyulma, Allah’ın isminden yardım isteyerek işini yapma ve son olarak işi Allah için yapma anlamlarına ulaşılmaktadır. Bu da İslam’da okuma eyleminin nasıl ve niçin yapılması gerektiği sorularına cevap olmaktadır.

Sonuç

Alak suresinin bir ve üçüncü ayetlerinde tekrar eden “oku” emri, günümüzde sıklıkla ilim ve eğitimle ilişkilendirilen ifadeler arasında yer almaktadır. İslam’da ilmin ve eğitimin önemi bağlamında bu emir ifadeleri önemli bir delil olarak sunulmaktadır. Bu ifadelerin içerdiği anlam ve mesaj kadar, mutlak bırakılan bir ifade olarak geniş bir yorum zenginliğine imkân vermesi de bu ayetlerin dikkat çekici bir başka yönüdür. Bu ayetlerde oku emri herhangi bir nesne almamış, kimin, neyi okuması gerektiği hususunda bağlayıcı bir hüküm koymamıştır. Bu da müfessirlere “Oku emrinin muhatabı kimdir, konusunu ne teşkil eder?” sorularını sormalarına imkan vermiştir. Bu soruların cevabı, ortaya konulan ilk tefsir ürünlerinden başlamak üzere, 8./14. asrın sonuna kadar tefsir eserleri üzerinden aranmıştır.

⁶¹ er-Râzî, *et-Tefsîru'l-kebir*, 32/13.

⁶² er-Râzî, 32/16.

⁶³ İbn Teymiyye, *Tefsîru İbn Teymiyye*, 7/87.

Müfessirler genel itibariyle vahye ilk muhatap olması bakımından bu hitabın Hz. Muhammed'e yapıldığını düşünmüşlerdir. Ancak görece erken bir dönemden itibaren Mâtürîdî [ö. 333/944] ilk hitabın Hz. Muhammed'e yapılmasının bir şeyi değiştirmeyeceğini, yapılan bu hitabın herkesi kapsadığını belirtir. Mâtürîdî'nin bu konudaki en büyük destekçisi İbn Teymiyye [ö. 728/1328] olmuştur. O da ilk emri mutlak manada bütün insanlara yapılmış bir hitap kabul eder. Yapılan bu yorumlar da bizi oku emrinin muhatabının tüm insanlar olduğu sonucuna götürür. Tabii olarak bu anlayış cinsiyet, sınıf vb. ayrımı gözetmeksizin bütün insanların eğitimine eşit seviyede imkân verilmesi anlamına gelecektir. Bilinen en eski örneklerinden modern öncesi dönemin sonuna kadar eğitimin kimi zümrelerin bir imtiyazı olarak sunulduğu düşünüldüğünde, ilk ayetin ayrım gözetmeksizin herkesi eğitim süreçlerinin içine dâhil eden üslûbu kayda değer görünmektedir.

Mutlak bırakılan oku emri, bu emre muhatap olanlar konusunda bir kayıt getirmedeği gibi ne okunması gerektiği hususunda da sınır koymaz. Birinci ayette nasıl ki yaratma nesnesi zikredilmemiş ve bundan hareketle müfessirler sınırsız bir yaratma nesnesi sonucuna ulaşmışlarsa, aynı durum oku emrinin konusu için de geçerlidir. Kirmânî'nin [ö. 500/1106] ve Beyzâvî'nin [ö. 685/1286] tabiriyle "ta'mîm/mutlak" bırakılan okuma emri Müslümanlara geniş bir okuma ve öğrenme sahası açar. İslam eğitim programlarının en önemli muhtevası Kur'an-ı Kerim yanında, dinî/lâdinî ayrımı gözetmeksizin bütün faydalı bilgiler (hikmet) İslam'ın oku emrinin kapsamına girer. Beytü'l-hikme'de dünya mirası olarak kabul edilebilecek 400 bin eserin raflarda yer alması bu anlayışın somut ve oldukça erken örneklerindedir.

"İlim kim içindir?" ve "Konusu nedir?" sorularına kayıt getirmeyen ilk ayetin "*İlim nasıl ve niçin yapılır?*" sorusuna net bir cevap vermesi, açık bir kayıt getirmesi mânîdardır. Oku emrinin kimin, neyi okuyacağına dair belli bir okuma nesnesi ya da muhatap zikretmezken nasıl ve niçin okunması gerektiğine dair "bismi rabbik" kaydını getirmesi müfessirlerin çokça üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bu ifadeden hareketle yaptıkları yorumlarda müfessirler, okumaya Allah'ın adını anarak başlama, ondan yardım isteyerek okuma ve okumayı Allah için yapma sonuçlarını elde etmişlerdir. Buna göre ilk ayette "Kim, ne öğrenirse öğrensin ancak bunu Allah'ın adıyla, Allah'tan yardım isteyerek ve Allah için yapsın." vurgusu yapılmaktadır.

"Öğrenmenin muhatabı herkes, konusu (faydalı olan) her şeydir." anlayışına sahip İslam'ın, ilim ve eğitim konusundaki yegâne kaydı Allah'ın rızasıdır. İslam anlayışına göre ilim ve eğitim "Allah'ın adıyla", "Allah'tan yardım isteyerek" ve "Allah için" yapılır. Klasik dönem literatürü incelendiğinde görülecektir ki hangi ilim sahasında kaleme

alınırsa alınsın hemen bütün müellifler önce İslam'da ilmin önemini dile getirmekte, sonrasında ise bunun sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. “Eğitim niçin yapılır?” sorusu şüphesiz eğitimle meşgul olanların en önemli sorularından biridir. İslam'ın buna verdiği cevap, “Allah için”dir. İslamî bakış açısıyla salt Allah için yapılan ilim ve eğitimin, bütün dünyaya yansıyan olumlu sonuçları olacağı varsayılabilir.

Evrensellik iddiasına sahip bir din olarak İslam, bu iddiasına uygun bir şekilde hiçbir sınır getirmeksizin “herkes”i, faydalı “her şey”i öğrenmeye davet etmekte, buna mukabil günümüzde gittikçe pragmatik amaçlara hizmet eden eğitimin yüce gayeler için yapılması gerektiğini ilk vahiyden itibaren dile getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Abuarqub, Mamoun. “Islamic Perspectives on Education.” *Islamic Relief Worldwide*, 2009.
- ânî, Ebû'l-Muzaffer es-Sem'. *Tefsîru'l-Kur'ân*. Riyad: Dâru'l-vatan, 1997.
- Atay, Hüseyin. “İslam'da Öğretim”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23, sy 1 (1979): 1-29.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 2. bs. İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2005.
- Bayrakdar, Mehmet. *İslam'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*. 8. bs. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-. *Meâlimü't-tenzîl*. Riyad: Dâru't-tayba, 1989.
- Berg, Bruce L., ve Howard Lune. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Çeviren Asım Arı. Konya: Eğitim Kitabevi, 2019.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer el-. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. Dimeşk-Beyrut: Dâru'r-reşîd, 2000.
- Binbaşıoğlu, Cavit. *Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Binbaşıoğlu Yayınevi, 1982.
- Creswell, John W. *Araştırma Deseni (Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları)*. Ankara: Eğiten Kitap, 2014.
- . *Eğitim Araştırmaları (Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi)*. Çeviren Kolektif. 2. bs. İstanbul: EDAM Yayınları, 2019.
- Dağ, Mehmet, ve Hıfzırahman Raşit Öymen. *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1974.

- Endelüsî, Ebû Hayyân el-. *el-Baḥru'l-muḥîṭ*. 3. bs. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2010.
- Endelüsî, İbn Atıyye el-. *el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. 2. bs. Beyrut: Dâru'l-hayr, 2007.
- Gaznevî, Abdüssamed b. Mahmûd el-. “Tefsîru'l-fukahâ ve tekzîbü's-süfehâ”. Câmîattü Ümmü'l-Kurâ, 2012.
- Gözütok, Şakir. *İslam Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. *Alak Suresinin İlk Beş Ayetinin Eğitimsel Değeri*. 3. bs. Ankara: Nobel Yayınları, 2021.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. Çeviren Salih Tuğ. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Hâzin, Alaüddin Ali b. Muhammed el-. *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2004.
- Hüvvârî, Hûd b. Muhakkem el-. *Tefsîru kitâbillahi'l-azîz*. 1. bs. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1990.
- İbn Berrecân, Ebü'l-Hakem Abdüsselam b. Abdurrahman. *Tefsîru İbn Berrecân*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2013.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1995.
- İbn Teymiyye. *Tefsîru İbn Teymiyye*. Demmam: Dâru İbni'l-Cevzî, 2011.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2002.
- Kaysî, Mekki b. Ebî Tâlib el-. *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye*. Şârika, 2008.
- Khalediy, Khaled al-. “Education and Methods of Teaching in Islam in the Era of Az-Zarnooji.” *el-Mecma*, sy 3-4 (2011 2010).
- Kirmânî, Mahmûd b. Hamza el-. *Ġarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vîl*. Cidde-Beyrut: Dâru'l-kible lis'sekâfeti'l-İslâmiyye-Müessesetü ulumu'l-Kur'an, 1983.
- Koca, Ferhat. “Mutlak”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31:402-5. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mutlak>.
- Köylü, Mustafa. “İslam Eğitimi'nin Temel Özellikleri”. İçinde *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, editör Mustafa Köylü ve Şakir Gözütok. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'an*. Dimeşk: Dâru'l-risâleti'l-âlemiyye, 2012.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

- Mâverdü, Ebü'l-Hasen el-. *en-Nüket ve'l-uyûn*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Müessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, t.y.
- Merriam, Sharan B. *Nitel Araştırma Yöntemleri*. Çeviren Kolektif. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Râzî, Fahreddin er-. *et-Tefsîru'l-kebîr*. Dâru'l-hadîs, 2012.
- Semerkindî, Ebû'l-leys es-. *Tefsîru's-Semerkindî*. Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.
- Sultana, Qazi Nusrat. "Philosophy of Education: An Islamic Perspective". *Philosophy and Progress* 51, sy 1-2 (2014): 9-36.
- Süleyman, Mukâtil b. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 2002. bs. Beyrut: Müessesetü't-târihi'l-arabiyyi, t.y.
- Şimşek, Hasan, ve Ali Yıldırım. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 12. bs. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2021.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmiü'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'ân*. Hicr, 2001.
- Tabersî, Emînu'd-dîn Ebû Alî el-Fazl b. el-Hasen et-. *Mecmeu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Mürteza, 2006.
- Teymî, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-. *Mecâzu'l-Kur'ân*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-. *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-arabî, t.y.
- Üstel, Füsün. *Makbul Vatandaşın Peşinde (II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi)*. 3. bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-. *et-Tefsîru'l-basît*. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd, 1430.
- Yavuz, Kerim. *Günümüzde Din Eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1998.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-. *el-Keşşâf 'an haķā'iki ğavāmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķāvîl fî vücūhi't-te'vîl*. Riyad: Mektebetü'l-obeykân, 1998.